

др Драгослав Јанковић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

О ЧЛАНСТВУ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ ПРЕ ТИМОЧКЕ БУНЕ

Од самог почетка организовања у 1881. години, вођство Радикалне странке тежило је образовању једне масовне странке, али је у исто време водило рачуна и о томе да не уђе и не остане у њој свако, било ко, већ да се у њу примају људи који не би само на речима усвајали програм Странке и обећавали да ће га остваривати, него људи честити, искрени и морални, који уз то примају обавезу да се и политички образују, пратећи бар један од страначких органа. Иако се, разуме се, због тога не би могло тврдити да се тежило некој врсти кадровске партије, карактеристично је да је у првим годинама постојања било не тако мало случајева искључивања из Странке због лошег понашања или неискреног извршавања програма⁽¹⁾. С друге стране, постојала је у прво време у низу случајева и једна, рекло би се, самодисциплина чланова, искрена верност и оданост партији и њеним месним одборима; нису, на пример, била ретка писма појединих изасланика месних одбора упућена Главном одбору после одржавања првог главног годишњег скупа Радикалне стран-

* Овај прилог — у ствари знатно скраћени део једног већег рада о Радикалној и другим политичким странкама у Србији — заснива се претежно на досад углавном необјављеној и незаконито коришћеној архивској грађи која потиче од породице П. Тодоровића, а сада се чува у Архиву Српске академије наука и уметности (даље: А-САНУ) под бр. 9730—9732, 9782, 9783 и 9777—9781. Углавном је истог порекла, тј. од породице П. Тодоровића, и историјска грађа коју су парцијално објавили: (1) М. Стојмировић—Јовановић у „Самоуправи“ 5—9. I 1937.; седам скраћених одговора месних одбора Главном одбору радикалне странке 1883; (2) М. Николић у књизи *Тимочка buna*, I, 1954: четири акта из 1883 (вероватно из судских списа о бољевачким побуненицима, док су њихови оригинали у А-САНУ); (3) А. Павловић у књизи *Радикална странка у Србији пре Тимочке буне према архивској грађи из збирке музеја у Смедереву*, Смедерево 1984: седам писма у вези са Смедеревом фотокопираних из А-САНУ. Павловић је, ван тих списа из А-САНУ, објавио у поменутој књизи 119 докумената од 40 месних одбора за која (документа) претпоставља да су „незнатан остатак грађе коју је, изгледа, Пера Тодоровић заборавио, кад се латно новинарског посла...“.

(1) Тако је, на предлог месног одбора странке у Г. Милановцу, искључен био кафиџија Новак Јовановић „Као недостојан радикалне партије... без да му се и мане које су и сувише велике поборовају“. Искључени су били такође Таса Тодоровић из Књажевца „зато што неискрено ради“; Васа Николајевић, трговац из Крагујевца „пошто од дужег времена шупрује са либералима“; Димитрије Лазић, трговац из Јагодине „зато што се непријатељски понаша на забору“ и др. — А-САНУ, бр. 9783, 9780 под III, 9782/62, 9783/124. — Гаврило Станојевић, ковач из Горње Краварице и Антоније Божовић из Пилитовића искључени су „због свога недостојног понашања и држања“. Главни одбор искључио је и Дим. Лазића због његовог политичког рада штетног по интересе странке, као и двојицу бојација зато што су проневерили програм странке — *Самоуправа*, од 6.I, 8. I и 23. VI 1883.

ке у Крагујевцу јула 1882. године у којима су се они правдали зашто нису могли на њ доћи. Интересантно је у том погледу извињење учитеља из села Сикола Анте Рајичића и Милана Глигоријевића који моле Главни одбор да их и преко штампе извини што нису могли доћи у Крагујевац, „јер их њихови бирачи због тога коре“. Усвојивши њихову молбу, Главни одбор је решио да у „Самоуправи“ објави да он, тј. „Главни одбор има уверење да је Милан био спречен влашћу, а Анте болешћу“⁽²⁾.

Радикална странка је од самог почетка бројно јачала, бујала и ширила се дотле скоро невиђеном брзином. Немамо статистичких података о тадашњем броју и повећању њених чланова и присталица у првим годинама њеног постојања, али сви савременици као и каснији аутори говоре о њеном наглom ширењу као једине у то време „народне“, сељачке партије насупрот другим, „власничким“ странкама. „Опозиција под именом ‚радикала‘ раширила се свуда“, забележио је тада, 29. V 1882. у свом дневнику напредњак М. Б. Милићевић⁽³⁾. Ј. Продановић сматра да је пред Тимочку буну ишло било у Радикалну странку „скоро пет шестина народа“⁽⁴⁾. Сл. Јовановић — који радикале није мрзео тако као што их је, рекло би се готово патолошки, мрзео краљ Милан, али их ипак није ни марио — оценио је да су се радикали пред Тимочку буну „раширили по целој земљи као политичка зараза“, јер су они „скоро у сваком срезу имали једног јаког човека, око кога се народ купио и за којим је ишао као омађијан“, тако да се народ у Србији био „порадикалио“⁽⁵⁾.

Тако нагло омасовљење Радикалне странке у првим годинама њеног постојања свакако да је имало више узрока; ми ћемо овде за сада указати на неколико околности. Нагло радикалско ширење наступило је после вишегодишње полицијске стеге Ристић—Милојковићевог режима; затим после успешног ратовања у другом рату против Турака које је свакако морало улити народу извесно самопоуздање и веру у себе и у своју вредност; даље, после првих релативно слободарских политичких закона напредњачке владе 1881. године који су омогућили да се и у политичком животу почело слободније дисати; потом, у врло привлачном програму Радикалне странке који је обећавао општинску и среску самоуправу, сувереност народног представништва, итд.; затим, у сукобу који је убрзо потом наступио између радикала и напредњака на власти који су новом стегом и насиљима или — како је то једном приметио Ж. Живановић — народ „мотком терали у радикале“⁽⁶⁾.

Као што не постоје подаци о бројном стању чланства Радикалне странке уочи Тимочке буне, тако нема у делимично сачуваној архиви Странке ни статистичких података о класној структури као ни о подели чланова по другим критеријумима. Сачувани су, и то само фрагментарно, извештаји неких месних одбора у којима један број тих одбора

(2) А-САНУ, бр. 9777. под IV. И доиста их је, у „Самоуправи“ од 24. VIII 1882. Главни одбор странке оправдавао и извинио пред њиховим бирачима због недоласка на скупштину, јер они из наведених оправданих разлога нису могли доћи.

(3) А-САНУ, бр. 9327/11: Дневник М. Б. Милићевића.

(4) Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ. I, Београд 1947, 512—513.

(5) С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. III, Београд 1934, 2, 58—59, 105—110.

(6) Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини XIX века*, књ. II, Београд 1921, 10.

шаље Главном одбору списак својих чланова, с ознаком њихових занимања. На жалост, сачувани су углавном само они извештаји који се односе на вароши и варошице, а не потичу и од сеоских месних одбора који су свакако имали најмногбројније чланство те би због тога били најзначајнији и интересантнији нарочито ако би се из њих могло видети и имовно стање чланова. Ево, у недостатку потпуне слике, једне табеле извучене из поменутих извештаја, сачуваних у Архиву САНУ, о професионалној подељености чланова у неким варошима и варошицама:

Месни одбор	Трговци	Занатлије	Учитељи и наставници	Свештеници	Земљорадници	Механије	Надничари	Службеници	Адвокати	Инжњери
Пожаревац	32	7	4	5	3	3	—	5	1	—
Пирот	37	23	10	—	330	42	7	1	—	—
Ужице	10	24	3	1	1	6	—	4	—	1
Шабац	20	50	2	2	6	6	—	4	1	—
Аранђеловац	4	4	—	1	7	1	—	—	—	—
Ивањица	18	13	3	7	77	3	—	3	—	—
Ваљево	15	24	6	1	5	2	3	6	1	—

То су углавном сви подаци који су се могли извући из, поновимо, непотпуно сачуваних извештаја месних одбора Странке. Иако се Радикална странка уопште сматра по превасходству странком земљорадника ипак пада у очи, разуме се кад је реч о варошима, и значајан број занатлија и трговаца у њеним редовима. Чак и неки богатији или врло богати трговци и индустријалци, млинари и магације, као што су били на пр. у Београду Борбе Вајферт, Ф. Вештечка, Ј. Харисијандес, Хаџи Тома, Јаков Бајлон, Лука Геловић, Ж. Карабиберовић, третирани су на седници месног одбора Радикалне странке као симпатизери радикала, па је решено (марта 1883) да се још тада и они позову у чланство Странке(?). Међутим, ми ћемо обратити пажњу на две категорије занимања чланова Радикалне странке који су, уопште узев, били главни њени агитатори и пропагатори, и њени стубови; то су учитељи, нарочито сеоски, и свештеници (попови)(8).

Учитељи, нарочито млади, били су најодушевљенији пропагатори

(7) А. Павловић, н.д., 41—45.

(8) Знатно касније, 1891. године, у полемици с једним радикалским фузионашем, неким судијом Пантом Туцаковићем, *Драгиша Станојевић* — тај стари, „мути мегданџија“ — добацио му је и ове речи: „... српски свештеници и учитељи. Они су, г. Панто, много, можда највише допринели да се радикализам, упркос гоњењу, упркос сузбијању од свеколике бирократске машине, рашири по Србији, те да уз њ пристоје пет шестина српског народа...“, *Глухо доба у радикалној странци*, Београд 1891, 39.

програма и најагилнији чланови и организатори Радикалне странке. Али су зато они и највише страдали, били највише прогоњени. У току политичке борбе међу странкама, а посебно уочи избора, њих су министри просвете — напредњаци кажњавали најчешће, ако их нису отпуштали из службе, премештањем са службом из једног села у друго. А у то време, без железница, с врло лошим путевима, сељење, поготову с породицом и по зими, било је више но тегобно и — скупо. Вероватно је највише ради њих Главни одбор предвидео у Статуту странке солидарно материјално и друго помагање прогоњених. Међу осталим члановима — писао је, на пример, крајински радикални одбор из Метриша Главном одбору (17. VIII 1882) — има уписаних пет учитеља од којих партија може очекивати много, само ако исте министар не премести из овог среза... (9).

После учитеља, најистакнутији и најагилнији, понекад и фанатички привржени чланови Радикалне странке у селима, били су попови. (Зато ће после Тимочке буне међу стрељанима релативно највећи број бити свештеника). Једном приликом, у првом, прогресивном раздобљу Народне странке, кад је М. Б. Милићевић посетио кнегињу Наталију, она му је, говорећи о унутрашњој политици земље, рекла и то „да је у многоме ретроградна (на пример у религији), али хоће слободу штампе, хоће и многе друге слободе, тек српске попове међу радикалима она не разуме“ (10). Разуме се, да она, пореклом из Влашке, и није могла разумети да су у Србији свештеници имали сасвим друкчији друштвени положај него у Русији; да су у Србији попови (сеоски) и у ранијим раздобљима и тада били, по правилу, нераздвојни део свог народа, и то често оног његовог најсиромашнијег дела, а у исто време, и у национално-политичком и социјалном погледу, били у одређеној мери свеснији и борбенији од њега.

Поменимо као својеврсну занимљивост да је међу члановима Радикалне странке — од свих тадашњих странака само у њој — било и жена. Тако је код крагујевачког месног одбора била учлањена попадија Марија Барјактаревић, код ваљевског Мара Стојановић, а у Београду их је било и више: Ваја Таушановић, Милица Нинковић, Драга Љочић, Марија Зибод (11).

У територијалном погледу, чланови радикалне странке, као уосталом и других странака, нису били равномерно распоређени по појединим местима или срезовима Србије. Било је места — вароши у којима су радикали доста тешко продирали. „Београд — признавао је П. Тодоровић — никад није био радикалан. Наша престоница, противно можда свима престоницама на свету, имала је па и данас има конзервативни карактер“ (12). Ниш је такође био традиционално претежно антирадикалан, највише либералан (13), а потом и напредњачки (14). Сличан је случај био и с Аранђеловцем, чији је месни одбор јављао Главном одбору (8. IX 1883) да је „стање наше партије овде слабо и незнатно“ (15). Међутим, пада у очи да је Источна Србија готово сва била захваћена радикализмом;

(9) А-САНУ, бр. 9782/28.

(10) А-САНУ, бр. 9327/11: Дневник М. Б. Милићевића, под 15. I 1881.

(11) А. Павловић, *op cit.*, 7—8, 55, 85.

(12) А-САНУ, бр. 13512: Крвава година, 98.

(13) „Либерална странка је у Нишу и у неким срезовима најјача“, јављао је радикалски месни одбор Ниша — А-САНУ, бр. 9783/6.

(14) А-САНУ, бр. 9782/33: „Напредњаци су много пажње обраћали на Ниш и околину“.

(15) А-САНУ, бр. 9783/148.

чланство радикалних месних одбора у том делу Србије било је најбројније и најодушевљеније за Радикалну странку. И најмања и најудаљенија села била су готово читава радикалска. Вратарница је, на пример, образовала месни одбор са 580 чланова, у Речки је било 1200 чланова, у Штубику брзопаланачког среза 797 чланова. Крајински радикални одбор из Метриша писао је 17. VIII 1883. Главном одбору: „у политичком погледу цео је срез врло добро расположен према радикалној странци“, а председник месног одбора за бољевачки срез Маринко Ивковић јављао је да се уписало 60 чланова; „одушевљење је неописано, упис непрестано траје“. Из Алексинца је члан месног одбора Коле Кнежевић јављао Главном одбору да „у овоме крају друге партије и нема мимо радикалне“. У срезу заглавском округа књажевачког уписало се било 295 чланова, а у самом Књажевцу 128; из села сврљишког среза уписало се у Странку ништа мање од 1022(!)¹⁶). Оволика проширеност радикалне странке у Источној Србији објашњава се, пре свега, тиме што је та област Србије у првом српско-турском рату 1876. највише пропатила, што су је Турци, који су били окупирали њен део, опљачкали, попалили и уништили све што се могло уништити. Та околност објашњава у доброј мери не само приврженост тог претежно крајње осиромашеног, оголелог становништва Радикалној странци пре Тимочке буне, него и њено покретање и учествовање у самој буну 1883.

Најсиромашнија маса народа-сељака не само у Тимочној крајини него и у читавој Србији чинила је, као што је већ поменуто, гро чланства Радикалне странке у времену о којем је овде реч. Чланова Странке — сиромашнијих сељака било је још више да Статут странке није предвиђао (у свом чл. 6) изван добровољни прилог и потом месечни улог. (Преко „Самоуправе“ од 25. III 1882. Главни је одбор сугерирао месним одборима да у таквим случајевима, кад се радило о веома сиромашним сељацима „нема другог излаза но да имућнији чланови странке узму на се ту родољубиву партијску жртву и плате улоге за своје веома сиромашне другове“). Тај је чл. 6. Статута изазвао највише и најдуготрајније дискусије како на првом Главном скупу странке у Крагујевцу јула 1882, тако и после тога. Познати радикални трибун из Драгачева Ранко Тајсић први је, у име свог месног одбора, предложио првом Главном скупу странке 24. VII 1882 године, дакле уочи његовог одржавања у Крагујевцу, да се члану 6. Статута дода: да лица која су посве сирота а имају сва остала својства да се могу примити за чланове Партије, полажу само 1,50 динара годишњег улога¹⁷). На Главном крагујевачком скупу пиромански свештеник Јеремија Борђевић иступио је с писменим предлогом да месни одбор приликом пријема појединаца у чланство Партије одређује чланарину сваком индивидуално, да чланарина нормално не сме бити мања од 3 динара (а не 6, како је Статут предвиђао) годишње. „Ако пак одбор нађе да је пријављени стања таквог да ништа платити у касу друштвену не може а овамо у свему заслужује да буде члан партије, примиће се за члана без икаквог улога и дати му бесплатно карту чланства“. Предлажући ово, Борђевић је рачунао да ће Странка на тај начин имати четири или пет пута више уписаних чланова. „Браћо!“ — узвикује на крају овај

(16) А-САНУ, бр. 9783/27, 28, 93, 158; бр. 9782/28; А. Павловић, *op. cit.*, 75—80, 124—146.

(17) А-САНУ, бр. 9791/29; (Д. Тодоровић у својој књизи о Ранку Тајсићу, стр. 171, наводи као сигнатуру ове Ранкове представке: бр. 9773/23; то је у ствари ознака следећег предлога попа Борђевића).

свештеник-партизан — „крајње је време да се једном с противником партијским избројимо“(18). После дискусије о овим предлозима на IV седници Главне скупштине радикалне странке одлучено је, на предлог председника Пашића, „да Главни одбор промисли о предлогу и ако су повољне прилике да га поднесе на одобравање. Иначе да остане по старом“. Међутим су с разних страна, из месних одбора опет стизали извештаји да је и даље главна сметња успешнијем и бржем омасовљавању Партије плаћање чланарине. Иако је Главни одбор, месец дана после Главног скупа у Крагујевцу, донео одлуку да се сви месни одбори обавесте „да сиромашне чланове не одбијају зато што не би могли положити цео улог, већ да их сматрају као дужнике“(1)(19), из појединих месних одбора стизале су и даље жалбе на висину чланарине као главну сметњу, јер су и политички прогивници питање чланарине почели користити као оружје у борби против Радикалне странке(20).

dr Dragoslav Janković,
retired professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE MEMBERS OF THE RADICAL PARTY PRIOR TO THE TIMOK REBELLION

Summary

The subject matter of the article is the phenomenon of the sudden springing up of the Radical Party after its establishing in 1881 and through the period prior to the 1883 Timok Rebellion. The author analyzes the professional composition of the members of the Party, the significance of the contributions covering membership, and the fact that some members were women — something unheard of at the time. He particularly emphasizes the importance of teachers and priests as members which were main protagonists of the ideas of the Party. He also raises the issue of territorial distribution of members.

dr Dragoslav Janković,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade

DES MEMBRES DU PARTI RADICAL AVANT LA REVOLTE DE TIMOK

Résumé

L'article concrétise la phénomène du brusque épanouissement du parti Radical depuis sa création en 1881 jusqu'à la révolte de Timok en 1883;

(18) Вид. нап. (19).

(19) А-САНУ, Протокол седнице Главног одбора Народне радикалне странке од 3. VIII 1882. до децембра.

(20) Из Бољевца, су, на пример, тражећи 600 чланских карата, јављали да „маса тражи карте, а карта има великог утицаја на њу; међутим, људи немају пара, чланови су нам највише раја сиромашна која највеће тежбе трпи“. Крајински радикални одбор из Метриша писао је Главном одбору 27. VIII 1882. да би упис чланова био много обилатји, али „многима се чини улог велики као, нов намет на вилајет“, итд. — А-САНУ, бр. 9783/118, 9703/24, 9782/28.

on donne en tableaux, un aperçu du nombre de membres citadins de ce parti par profession; on souligne l'importance du problème de la cotisation; on mentionne l'exemple unique à l'époque de membres — femmes; tout en mettant particulièrement en évidence l'importance des instituteurs et des prêtres en tant que membres, qui étaient à g'époque les piliers du parti; on soulève de même la question de la répartition territoriale des membres du Parti.